

Εισαγωγή

Αν και η ιστοριογραφία των τελευταίων ετών αμφισβητεί την ευρωκεντρική ιστορία, αναδεικνύοντας τους δεσμούς των ευρωπαϊκών χωρών με τον υπόλοιπο κόσμο ως ένα πλέγμα αμοιβαίας αλληλεπίδρασης, ο ηγεμονικός ρόλος της Ευρώπης καθ' όλη τη διάρκεια του μακρού 19ου αιώνα παραμένει αδιαπραγμάτευτος.¹ Η ηγεμονία αυτή δεν αφορούσε βέβαια την Ευρώπη που εκτεινόταν «από τον Ατλαντικό έως τα Ουράλια», αλλά περισσότερο το τμήμα εκείνο όπου σημειώθηκε η «διττή επανάσταση».² Η οικονομική και πολιτική ισχύς της, ο Διαφωτισμός, η κληρονομιά της Γαλλικής Επανάστασης και η Βιομηχανική Επανάσταση καθόρισαν τη φυσιογνωμία της νεωτερικής Ευρώπης, καθιστώντας την παγκόσμια δύναμη και δημιουργώντας έτσι την ιδέα της ευρωπαϊκής ανωτερότητας, με τη Γαλλία και την Αγγλία να παίζουν τον κεντρικό ρόλο. Η «ανωτερότητα» της Ευρώπης, το κατεξοχήν επιχείρημα που της επέτρεπε να διαχωρίζεται και να αποκλείει, ανάλογα με την πολιτική συγκυρία, τον εκάστοτε Άλλο, δεν βασιζόταν μόνο στην αδιαμφισβήτητη οικονομική, τεχνολογική και πολιτική υπεροχή της, αλλά και στην αντίληψη

---

1. Βλ. ενδεικτικά, C. A. Bayly, *Η γέννηση του νεωτερικού κόσμου 1780-1914*, Αθήνα 2013· Gerard Delanty, *Η επινόηση της Ευρώπης. Ιδέα - ταυτότητα - πραγματικότητα*, Αθήνα 2010· Γ. Β. Δερτιλής, *Ευρώπη. Δύο δοκίμια και τρία σχόλια*, Αθήνα 2000· Georges Corm, *L'Europe et le mythe de l'Occident La construction d'une histoire*, Παρίσι 2009· Richard J. Evans, *Η επιδίωξη της ισχύος: Ευρώπη 1815-1914*, Αθήνα 2018.

2. E. J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, Αθήνα 1992.

ότι η πολιτισμική της βάση ήταν ο χριστιανισμός, οι ανθρωπιστικές αξίες και οι φιλελεύθερες ιδέες, στοιχεία που τη διαφοροποιούσαν από τον υπόλοιπο «βάρβαρο» κόσμο.

Το «αρχαιοελληνικό ιδεώδες» και ο χριστιανισμός, ως κυρίαρχα συστατικά της ευρωπαϊκής ταυτότητας, συνιστούσαν τη συνηθέστερη και ευκολότερη εξήγηση για την ευρωπαϊκή πολιτισμική «υπεροχή». Αναγορεύοντας, ήδη από τον 18ο αιώνα, την αρχαία Ελλάδα ως λίκνο του ευρωπαϊκού πολιτισμού, η Ευρώπη κατοχύρωνε την ανωτερότητά της ενώ, όπως παρατηρεί η Νάσια Γιακωβάκη, και η «Νέα Αρχαία Ελλάδα», εκπροσωπώντας την Ευρώπη, αποτελούσε ταυτοχρόνως και μέρος της: η περιήγηση της ευρωπαϊκής ελίτ στην Ελλάδα και η άνθηση των κλασικών σπουδών θα συμβάλουν καθοριστικά ώστε η «Νέα» αυτή «Αρχαία Ελλάδα» να αρχίσει να θεωρείται ως επικείμενη εθνική επικράτεια.³ Οι νεότεροι Έλληνες, λοιπόν, ήταν ίσως ο μοναδικός λαός που δεν χρειάστηκε να επινοήσει ή να επανεπινοήσει ο ίδιος το ιστορικό του παρελθόν· όταν ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση, η κλασική Ελλάδα είχε ήδη γίνει το πρότυπο κάθε ευρωπαϊκής αστικής κοινωνίας. Έτσι το τί θα σημαίνει στο μέλλον Ευρώπη για τους νεότερους Έλληνες δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από αυτό που σήμαινε η Ελλάδα για την Ευρώπη.⁴

Από την πλευρά τους, και Έλληνες διανοούμενοι, στον αιώνα του Διαφωτισμού πια, εκφράζουν τον θαυμασμό τους προς τη δυτική Ευρώπη. Η «μισητή» χώρα των Λατίνων, ο μεγάλος εχθρός του Βυζαντίου, η «σχισματική» Δύση, αντικαθίσταται από την αμερόληπτη «Ευρώπη», η οποία θα γίνει σταδιακά για την ελληνική διανόηση η «πεπολιτισμένη» Ευρώπη· μαζί με τη συχνότερη χρήση του όρου θα

3. Νάσια Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας. Μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνείδηση. 17ος-18ος αιώνας*, Αθήνα 2006, σ. 446-449.

4. Constantine Tsoukalas, «The Irony of Symbolic Reciprocities - The Greek Meaning of 'Europe' as a Historical Inversion of the European meaning of 'Greece'», στο Mikael af Malborg - Bo Stråth (επιμ.), *The Meaning of Europe. Variety and Contention within and among Nations*, Οξφόρδη Νέα Υόρκη 2002, σ. 27-50.

εκφράζεται και ο θαυμασμός για τα επιτεύγματά της και την παιδεία της. Τώρα πια η Ευρώπη είναι για τους Έλληνες ο τόπος απ' όπου θα έρθει η ελευθερία, «ετοιμάζεται να γίνει», όπως αναφέρει ο Κ. Θ. Δημαράς, «ο μεγάλος διδάσκαλος του ελληνισμού, ετοιμάζεται να γίνει η “φωτισμένη Ευρώπη”». ⁵ Οι αμφισβητήσεις ωστόσο εξακολουθούν να ισχύουν. Για τους κύκλους του Πατριαρχείου και τους αντιδιαφωτιστές λόγιους η αντιπαράθεση Ανατολής-Δύσης θα συνεχιστεί: το βεβαρημένο παρελθόν των Λατίνων, το κρίμα τους για την άλωση της Κωνσταντινούπολης δεν θα εξαλειφθούν εντελώς: οι «άπιστοι» Δυτικοί δεν παύουν να είναι η μεγάλη απειλή για τους ορθοδόξους.

Παράλληλα, η ισχυροποίηση και ο εκσυγχρονισμός της ορθόδοξης Ρωσίας και τα σχέδια της Μεγάλης Αικατερίνης για μια ανατολική αυτοκρατορία είχαν δημιουργήσει μεγάλες προσδοκίες σε όλους τους Έλληνες ως προς τον ρόλο που θα έπαιζε το «ξανθό γένος» στην απελευθέρωσή τους. ⁶ Το Συνέδριο της Βιέννης, αποκαθιστώντας την ευρωπαϊκή ισορροπία μετά τους Ναπολεόντειους πολέμους και εγκαινιάζοντας τη νέα ευρωπαϊκή τάξη, κατέστησε την Ευρώπη αδιαμφισβήτητη κυρίαρχη δύναμη: κηρύσσοντας τη χριστιανική ενότητα απέναντι στη μουσουλμανική Ανατολή και εδραιώνοντας, δίπλα στην Αγγλία, τη νικήτρια του Ναπολέοντα Ρωσία, θα παίζει καταλυτικό ρόλο ώστε από εδώ και στο εξής να γίνει πλέον κοινή πεποίθηση ότι η χριστιανική Ευρώπη θα συμβάλει καθοριστικά προκειμένου να «εξομοιωθούν» οι Έλληνες με τους υπόλοιπους χριστιανούς Ευρωπαίους. ⁷ Οι εκκλήσεις των επαναστατημένων Ελλή-

---

5. Κ. Θ. Δημαράς, «Η φωτισμένη Ευρώπη», *Φροντίσματα. Πρώτο μέρος. Από την Αναγέννηση στον Διαφωτισμό*, Αθήνα 1962, σ. 16 [3-23].

6. Νάσια Γιακωβάκη, «Στον ορίζοντα της Ευρώπης. Το ευρωπαϊκό υπόβαθρο της νεοελληνικής ταυτότητας», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Αθήνα 2003, τ. 2, σ. 61-66.

7. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, «“Να εξομοιωθώμεν με τους υπολοίπους συναδέλφους μας ευρωπαίους χριστιανούς”: η ιδέα της Ευρώπης σε ελληνικά κείμενα στα χρόνια γύρω από την Επανάσταση του 1821», στο *Πολιτικοί προ-*

νων στα συνέδρια των ισχυρών χωρών, τα οποία είχαν αναλάβει, μετά τη Βιέννη, τη διατήρηση αυτής της Ευρώπης που είχαν φτιάξει στα μέτρα τους, δηλώνουν την επιθυμία τους να αποτελέσουν αναπόσπαστο μέρος της ευρωπαϊκής οικογένειας. Εξάλλου, η ευρωπαϊκή διανόηση τούς είχε ήδη ανοίξει τις πόρτες της, υπενθυμίζοντας την οφειλή της απέναντι στο ένδοξο παρελθόν τους.

Στα κείμενα που συντάχθηκαν κατά την Επανάσταση, καθώς και στα απομνημονεύματα των Αγωνιστών, η Ευρώπη, όπως επισημαίνει η Όλγα Κατσιαρδή, μολονότι δεν φαίνεται να απασχολεί πολύ τους συγγραφείς, «είναι μια αόριστη οντότητα/κατασκευή με την οποία οι συντάκτες των κειμένων, και διά μέσου αυτών ο λαός, βρίσκονται σε συνεχή διάλογο θετικό/συγκριτικό/ αντιθετικό». Η Ευρώπη είναι ένας γεωγραφικός χώρος διακριτός από τη «βάρβαρη» Ασία, ο οποίος αντιπροσωπεύει τα απελευθερωτικά τους οράματα και αντανακλά τις πολιτικές τους αντιλήψεις, αλλά και τις φοβίες τους. Στα επίσημα επαναστατικά κείμενα, γραμμένα από σπουδασμένους στη Δύση Έλληνες, η Ευρώπη των Φώτων είναι το απόλυτο πρότυπο για τα Συντάγματα, τους θεσμούς, την ευνομία κ.λπ., ενώ είναι εμφανής η προσπάθεια να αποφευχθεί η πλήρης ταύτιση με την ορθόδοξη Ανατολή, μολονότι τονίζεται η ανάγκη να ενταχθεί η Ελλάδα στην ευρωπαϊκή χριστιανική οικογένεια.⁸ Η χριστιανική πίστη των Ελλήνων και η αρχαιοελληνική τους καταγωγή θα είναι, επίσης, τα κατεξοχήν επιχειρήματα των φιλελλήνων υπέρ της Ελληνικής Επανάστασης. Η πολύτιμη αυτή κληρονομιά θα αξιοποιηθεί στο έπακρο από τους Έλληνες μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους:⁹ τα δίπολα «πολιτισμός/βαρβαρότητα», «σταυρός/ημισέληνος», «Ευαγγέλιο/Κοράνι» θα αποτελέσουν συστατικό στοιχείο

σανατολισμοί του Νέου Ελληνισμού, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2011, σ. 33-64.

8. Στο *ίδιο*, σ. 46-56.

9. Βίκυ Καραφουλίδου, «...της μεγάλης ταύτης ιδέας...». *Οψεις της εθνικής ιδεολογίας 1770-1854*, Αθήνα 2018.

του ελληνικού αλυτρωτισμού και θα προτάσσονται σε κάθε κρίση του εθνικού ζητήματος, όταν η Ευρώπη θα καλείται να εξαργυρώσει πολιτικά το ηθικό και πνευματικό της χρέος απέναντι στην Ελλάδα.

Παρά την αρνητική αντίδραση των ισχυρών ηγετών του Συνεδρίου της Βιέννης στην είδηση του ξεσηκωμού των Ελλήνων, η Ελληνική Επανάσταση, όπως όλοι γνωρίζουμε, θα υποστηριχτεί τελικά από τρία μέλη του Συνεδρίου, καταφέροντας το πρώτο σημαντικό ρήγμα στην ισοροπία της μεταναπολεόντειας Ευρώπης. Η καχυποψία της Αγγλίας ότι ο αγώνας των Ελλήνων θα μπορούσε να εξασφαλίσει στην ομόδοξη Ρωσία εδαφικά ερείσματα στην ανατολική Μεσόγειο θα αλλάξει την αρχική της στάση. Σε συμφωνία με τον Τσάρο, και σε συνεργασία με την «ανανήψασα» Γαλλία, που με την παλινόρθωση των Βουρβόνων είχε γίνει πλέον δεκτή στους κόλπους της ευρωπαϊκής συμφωνίας, οι τρεις Δυνάμεις θα μεσολαβήσουν στον Σουλτάνο για να δεχθεί τη δημιουργία αυτόνομου κράτους και στη συνέχεια θα επιβάλουν την ανεξαρτησία του. Ο καθοριστικός ρόλος των τριών Δυνάμεων στην επιτυχία της Ελληνικής Επανάστασης και ο συμβολισμός που απέκτησε στη συλλογική συνείδηση η ναυμαχία του Ναβαρίνου επέτρεψαν στους Έλληνες να θεωρούν αυτονόητη τη συνδρομή τους σε κάθε είδους πρόβλημα που θα ανέκυπτε στην πορεία του νεοσύστατου κράτους: οι εγγυήτριες Δυνάμεις, που εξελίχθηκαν σε «προστάτιδες» –χωρίς αυτό να αναγράφεται σε κανένα επίσημο έγγραφο–,¹⁰ αναλάμβαναν πλέον ευθύνες απέναντι στο νεαρό κράτος. Διευκολύνοντας οι ίδιοι οι Έλληνες την –ούτως ή άλλως επιδιωκόμενη από τις τρεις Δυνάμεις– ανάμειξή τους στα ελληνικά πράγματα, συνέβαλαν ώστε να νοθευτεί η άρτι αποκτηθείσα ανεξαρτησία τους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με τον διαρκή, και συχνά απροσχημάτιστο, έλεγχο από τους «προστάτες» τους.¹¹

---

10. Κατερίνα Γαρδίκια, *Προστασία και εγγυήσεις: στάδια και μύθοι της ελληνικής ολοκλήρωσης (1821-1920)*, Θεσσαλονίκη 1999.

11. John A. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, τ. Α'-Β', Αθήνα 1985-1986, τ. Α', σ. 59-60.

Τα ξενικά κόμματα, άλλωστε, που συνιστούσαν τη μετεξέλιξη των πελατειακών ενώσεων της περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας και δημιουργήθηκαν κατά την Επανάσταση, μαρτυρούν την προτίμηση των επαναστατημένων Ελλήνων στη Δύναμη της οποίας την επέμβαση ευνοούσαν ή προσδοκούσαν περισσότερο. Από την πλευρά τους, και οι τρεις Δυνάμεις, σε συνεργασία με τους τοπικούς υποστηρικτές τους, είχαν δημιουργήσει τα δικά τους δίκτυα και ερείσματα, προσπαθώντας, με γνώμονα το εθνικό συμφέρον, η μία να αυξήσει την επιρροή της εις βάρος της άλλης. Ύστερα, μάλιστα, από τις στρατιωτικές αποτυχίες του 1825-1826, οι σχέσεις των εκπροσώπων της Ρωσίας, της Βρετανίας και της Γαλλίας με τις τοπικές φατρίες έγιναν σχεδόν επίσημες.¹² Η καποδιστριακή περίοδος θα είναι καθοριστική για την οργάνωση και τη διαμόρφωση της πολιτικής φυσιογνωμίας των κομμάτων. Ο διαχωρισμός σε «κυβερνητικούς» και «συνταγματικούς», τον οποίο προκάλεσε η διακυβέρνηση Καποδίστρια και ο οποίος κορυφώθηκε στον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε τη δολοφονία του, υποδήλωνε βαθύτατες πολιτικές διαφορές.¹³ Ωστόσο, μετά τη δημιουργία του ελληνικού Βασιλείου και με αφορμή το εκκλησιαστικό ζήτημα, οι πολιτικές διαφορές θα αποκτήσουν και έντονη πολιτισμική διάσταση. Ο διαχωρισμός με βάση τα δίπολα Ανατολή-Δύση, Ρωσία-Ευρώπη δεν θα έχει μόνο άμεση πολιτική σημασία, αν δηλαδή το Βασίλειο θα ανήκε στην σφαίρα επιρροής της Αγγλίας και της Γαλλίας ή της Ρωσίας, αλλά θα αντανακλά τις αντιθέσεις που εκφράζονταν για την ίδια τη φαντασιακή συγκρότηση του ελληνικού έθνους: εάν, με άλλα λόγια, η Ελλάδα θα γινόταν ένα κράτος-προέκταση της Δύσης ή εάν θα ανήκε στη μεγάλη ορθόδοξη κοινότητα που θα περιλάμβανε και τους «αδελφούς του Βορρά».¹⁴ Παράλληλα, η Ρωσία θα γίνει η σταθερή

---

12. Στο *ίδιο*, σ. 117-130.

13. Για τα ευρωπαϊκά πρότυπα των ξενικών κομμάτων βλ. Gunnar Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, Αθήνα 2004, τ. Α', σ. 196-252.

14. Παρασκευάς Ματάλας, «Μεταξύ Δύσης και Ανατολής ή Δύσης και Βορ-

αναφορά εκείνων των Ελλήνων που υπερασπίζονταν την παράδοση και την ορθόδοξη ταυτότητά τους, ενώ οι δυτικότροποι Έλληνες θα στοιχηθούν πίσω από τον φιλελεύθερο ευρωπαϊκό αντιρωσισμό.

Μολονότι η Ρωσία στάθηκε στη Βιέννη ισότιμα δίπλα στους ισχυρούς της Ευρώπης, θέση που άλλωστε «είχε κερδίσει με το σπαθί της», οι Δυτικοευρωπαίοι εξέφραζαν τις αμφιβολίες τους για την «ευρωπαϊκότητά» της, ενώ στη συνείδησή τους, από τις αρχές κιόλας του 19ου αιώνα, με αρωγό και τη «ρωσοφοβική φιλολογία» της ναπολεόντειας Γαλλίας, είχε αποκτήσει έδαφος η «ρωσοφοβία».¹⁵ Οι μεταρρυθμίσεις και ο εκσυγχρονισμός της χώρας από τον Μεγάλο Πέτρο δεν αρκούσαν ώστε η Ρωσία να μην εκλαμβάνεται ως «ευρωπαϊκή ετερότητα».¹⁶ Η επέκτασή της στην Ασία τρομοκρατούσε τους Ευρωπαίους, ενώ ο φόβος της πιθανής ηγεμονίας της, κυρίως στα Στενά και στα στρατηγικά σημεία του βρετανικού εμπορίου, γινόταν ακόμη μεγαλύτερος αφενός από την «υποδεέστερη» πολιτισμική θέση στην οποία την είχαν κατατάξει οι Δυτικοευρωπαίοι, και αφετέρου από τον «δεσποτισμό» που της χρέωναν, ώστε να φαντάζει ως απειλή στα φιλελεύθερα ευρωπαϊκά ήθη. Στις φοβίες τους θα προστεθεί λίγο αργότερα –ξεκινώντας από τον Κριμαϊκό Πόλεμο– και ο πανσλαβισμός, ο οποίος θα θεωρηθεί ως άλλη μία απειλή της «βαρβαρότητας» έναντι του πολιτισμού.¹⁷ Έτσι λοιπόν, ακόμα και για τους δυτικότροπους Έλληνες, η Ρωσία, με πολιτικά κριτήρια, εφόσον δηλαδή συμμετείχε στην ευρωπαϊκή συμφωνία ως μία από τις εγγυήτριες Δυνάμεις, θεωρούνταν μέρος της Ευρώπης. Με

ρά; Η διαμάχη για την έννοια του Ελληνισμού στα μέσα του 19ου αιώνα», στο Αστέριος Αργυρίου - Κωνσταντίνος Α. Δημάδης - Αναστασία Δανάη Λαζαρίδου (επιμ.), *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981*, Πρακτικά του Α' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Βερολίνο, 2-4 Οκτωβρίου 1998, Αθήνα 1999, τ. Β', σ. 486 [481-493].

15. Άντα Διάλλα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια. Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα*, Αθήνα 2009, σ. 79-88.

16. Στο ίδιο, σ. 73.

17. Στο ίδιο, σ. 109-111.

πολιτισμικά ωστόσο κριτήρια αρνούνταν την ευρωπαϊκότητά της, ενώ και το απολυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης διευκόλυne την κατάταξή της στην αντίπερα όχθη. Από την άλλη, για τους φιλορθοδόξους και το ρωσικό κόμμα, η Ρωσία δεν θα είναι μόνο, δίπλα στις άλλες δύο, η Δύναμη στην οποία η Ελλάδα όφειλε την ύπαρξή της, αλλά και εκείνη που αντιπροσώπευε το σημαντικότερο στοιχείο της ταυτότητάς τους: τη θρησκεία τους, η οποία τους διαφοροποιούσε και τους προφύλασσε από το «δυτικό πνεύμα».

Αν για το νεοσύστατο ελληνικό Βασίλειο η Ευρώπη, ως ιδέα και ως πραγματικότητα, εκφράζει τις ίδιες τις αντιφάσεις του, ο στόχος τού ανά χείρας βιβλίου είναι να ανιχνεύσει τις διαφορετικές προσλήψεις και τα πολλαπλά πρόσωπα της ασαφούς αυτής πολιτικής, ιδεολογικής, πολιτισμικής, γεωγραφικής οντότητας, που για τους κατοίκους του νεαρού Βασιλείου θα είναι κεντρικό σημείο αναφοράς. Παρά το ότι η συγκυρία της Ελληνικής Επανάστασης δεν επέτρεψε την αμφισβήτηση του ευρωπαϊκού προσανατολισμού των Ελλήνων, το νέο καθεστώς που δημιουργήθηκε μετά τη συγκρότηση του κράτους, και κυρίως μετά την άφιξη του Βαυαρού βασιλιά, θα προσφέρει το καταλληλότερο πλαίσιο για να αναδειχθούν οι αμφιθυμίες και οι αντιφάσεις στις σχέσεις των Ελλήνων με τις εγγυήτριες Δυνάμεις, και ειδικότερα την Αγγλία και τη Γαλλία. Τις πρώτες δεκαετίες μετά την ελληνική ανεξαρτησία, η Ευρώπη είναι ο πόλος στον οποίο οι Έλληνες όφειλαν την ελευθερία τους, το πρότυπο πάνω στο οποίο έπρεπε να συγκροτήσουν το κράτος τους, ο «παρατηρητής» ενώπιον του οποίου αισθάνονταν ότι έπρεπε να λογοδοτούν, επιδιώκοντας τον έπαινο ή φοβούμενοι την απόρριψη, σε κάθε περίπτωση πάντως αναζητώντας την επιβεβαίωση της «ενηλικίωσης» τους.¹⁸ Παράλληλα, όμως, η Ευρώπη θα γίνει και ο αποδέκτης της δυσαρέσκειας τους, όχι μόνο για την άμεση ή έμμεση ανάμιξή της στα ελληνικά

---

18. Κατσιαρδή-Hering, *ό.π.*, σ. 55-56· Έλλη Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1988, σ. 161-164.

πράγματα –άλλωστε αυτό ήταν εν μέρει ηθελημένο και είχε να κάνει και με τους κομματικούς ανταγωνισμούς–, αλλά και για τη μη επίλυση των θεσμικών, πολιτικών, θρησκευτικών και εθνικών ζητημάτων του νεαρού Βασιλείου. Ως εγγυήτρια της ελληνικής ανεξαρτησίας και ως «προστάτις» η Ευρώπη «όφειλε» να λύνει τα προβλήματά του, να στηρίζει την πορεία του προς την πρόοδο και πάνω απ' όλα να συνδράμει στην αλυτρωτική του πολιτική. Στη συνείδηση των Ελλήνων η Ευρώπη όχι μόνο έπρεπε να σταθεί αρωγός στη θεσμική συγκρότηση του κράτους και στην πραγματοποίηση των αλυτρωτικών οραμάτων, αλλά όφειλε και να γνωρίζει τα όρια της δικαιοδοσίας της, ιδίως όταν οι παρεμβάσεις της υπερέβαιναν τις ανοχές τους ή απειλούσαν να αλλοτριώσουν τον «εθνισμό»¹⁹ τους.

Οι σχέσεις της Ελλάδας με την Ευρώπη τον 19ο αιώνα έχουν μελετηθεί από την πλευρά της διπλωματικής κυρίως ιστορίας, με έμφαση στον ρόλο που έπαιξαν οι εγγυήτριες Δυνάμεις στην ελληνική ανεξαρτησία και στις κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος, ενώ σημαντική είναι και η παραγωγή συλλογικών τόμων, μονογραφιών και άρθρων που αναφέρονται στην ευρωπαϊκή ταυτότητα των Ελλήνων, τις πολιτικές και τις πολιτισμικές σχέσεις της Ελλάδας με την Ευρώπη, την ευρωπαϊκή ιδέα κ.λπ., με το βάρος να κλίνει προς τον 20ό αιώνα.²⁰ Τα έργα ωστόσο με τα οποία συνομίλησε η παρούσα

19. Ο όρος *εθνισμός*, όπως χρησιμοποιείται αυτήν την περίοδο, είναι μάλλον ασαφής. Στα λεξικά της εποχής ερμηνεύεται με τρεις γαλλικές λέξεις: *esprit national*, *patriotisme*, *nationalité*. Θα μπορούσε να προστεθεί και μία τέταρτη: εθνική συνείδηση ή εθνική χαρακτηρισολογία. Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. Η εποχή του, η ζωή του, το έργο του*, Αθήνα 2006, σ. 65-66.

20. Βλ. ενδεικτικά: Κούλα Κασιμάτη (επιμ.), *Εθνική και Ευρωπαϊκή Ταυτότητα. Συγκλίσεις και Αποκλίσεις*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα 2004· *Ευρώπη και Νέος Ελληνισμός*, Επιστημονικό Συμπόσιο 9-10 Νοεμβρίου 2001, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2003· Κατσιαρδή-Hering, *ό.π.*· Philip Carabott (επιμ.), *Greece and Europe in the Modern Period: Aspects of a Troubled Relationship*, Centre for Hellenic Studies.

εργασία δεν αφορούν άμεσα την Ευρώπη, αλλά τη συγκρότηση του κράτους, την εθνική ιδεολογία, τη θρησκεία, ζητήματα στα οποία ο ρόλος της Ευρώπης θα είναι πρωταγωνιστικός.²¹

Το ανά χείρας βιβλίο δεν φιλοδοξεί να καταγράψει και να αναλύσει σε βάθος τις σχέσεις της Ελλάδας με την Ευρώπη κατά την οθωνική περίοδο, αλλά να ανιχνεύσει και να καταγράψει τις «ιδιοτροπίες», τις «φαντασίες» και τις «προπετείς» αξιώσεις των Ελλήνων²² απέναντι στην Ευρώπη, παράλληλα με τις πικρίες, τις απογοητεύσεις, τις διαψεύσεις τους· ή αλλιώς, τις φοβίες και τις ανασφάλειές τους απέναντι στους ισχυρούς «προστάτες» τους. Ο Τύπος, το «πιστότερο κάτοπτρο» των ιδεολογικών ζυμώσεων στη μετεπαναστατική Ελλάδα, συνιστά την κύρια πηγή πάνω στην οποία βασίστηκε η παρούσα μελέτη. Τα δύο σημαντικότερα και αντιπροσωπευτικότερα έντυπα της οθωνικής περιόδου, ο *Αιών* και η *Αθηνά*, αποτελούν το πρωτογενές πραγματολογικό υλικό, προκειμένου να διερευνηθεί το πώς αντιλαμβάνονταν οι Έλληνες τον ρόλο της Ευρώπης απέναντι στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος. Εκφράζοντας το ρωσικό και το αγγλικό κόμμα αντίστοιχα, οι δύο εφημερίδες συνι-

---

King's College, Λονδίνο 1995· Tsoukalas, *ό.π.*· Νικηφόρος Διαμαντούρος, *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα 2000· Γιώργος Κόκκινος, *Αναζητώντας την Ευρώπη. Οι αντινομίες της ευρωπαϊκής πολιτικής κουλτούρας και η ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης*, Αθήνα 2000.

21. Πρόκειται για τα έργα: John A. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, τ. Α'-Β', Αθήνα 1985-1986· Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης. Από το «ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα*, Ηράκλειο 2002· Έλλη Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1988· Βίκυ Καραφουλίδου, «...της μεγάλης ταύτης ιδέας...». *Όψεις της εθνικής ιδεολογίας 1770-1854*, Αθήνα 2018.

22. Σπυρίδων Ζαμπέλιος, «Φιλολογικά τινές έρευναι της νεοελληνικής διαλέκτου», *Πανδώρα*, 160, 15.11.1856, σ. 374· Σκοπετέα, *ό.π.*, σ. 106· Χριστίνα Κουλούρη, «Τα “κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας” και η Ευρώπη», *Το Βήμα*, 7.11.1999· Κώστας Κωστής, «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας». *Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18ος-21ος αιώνας*, Αθήνα 2013, σ. 21.

στούν ουσιαστικά τον καθρέφτη της πολιτικής ζωής του Βασιλείου και καλύπτουν πλήρως τις δύο απόψεις, την «ανατολική» και τη «δυτική», που επικράτησαν και συγκρούστηκαν μεταξύ τους τις πρώτες δεκαετίες μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους. Όσο για τον ρόλο και την πρόσληψη της Ευρώπης από το γαλλικό κόμμα, οι θέσεις του στα ζητήματα της θρησκείας και των θεσμών δεν διαφοροποιούνται παρά ελάχιστα από τις απόψεις της «δυτικής» πλευράς. Ως προς τον αλυτρωτισμό δε, κοινό και στα τρία κόμματα, το γαλλικό κόμμα, ως κομματικός σχηματισμός που αποτελείται κυρίως από παλαιούς οπλαρχηγούς και χαρακτηρίζεται από ενθουσιώδη μεγαλοϊδεατισμό,²³ μάλλον εγγίζει περισσότερο τις απόψεις του αγγλικού, τουλάχιστον σε σχέση με τον ρόλο της Ρωσίας στο Ανατολικό Ζήτημα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το κάθε κόμμα δεν υποστήριζε ως ενδεδειγμένη Δύναμη για τη λύση του εθνικού ζητήματος τη Γαλλία ή την Αγγλία αντιστοίχως. Άλλωστε η *Ελπίς*, η θεωρούμενη γαλλόφιλη εφημερίδα, η οποία χρησιμοποιήθηκε ενδεικτικά και σε περιπτώσεις όπου εξέφραζε διαφορετική άποψη, δεν είχε σταθερή φιλογαλλική γραμμή.

Ο *Αιών*, η εμβληματικότερη εφημερίδα της φιλορθόδοξης-φιλορωσικής παράταξης και η σημαντικότερη, μαζί με την *Αθηνά*, των πρώτων δεκαετιών της λειτουργίας του ελληνικού κράτους, ιδρύθηκε από τον γνωστό λόγιο και δημοσιογράφο Ιωάννη Φιλήμονα, ο οποίος είχε συστήσει το 1833, στο Ναύπλιο, τη βραχύβια εφημερίδα *Χρόνος*. Το 1838, προχώρησε στο δεύτερο εκδοτικό του εγχείρημα, εκδίδοντας στην Αθήνα τη δισεβδομαδιαία, τετρασέλιδη, και μικρού σχήματος εφημερίδα με τον τίτλο *Αιών*. Βασική του θέση ήταν η διατήρηση της ανατολικής ορθόδοξης ταυτότητας των Ελλήνων. Παρά την αρχική υποστήριξη στην απολυταρχία του Όθωνα, ο *Αιών* γρήγορα εξελίχθηκε σε φιλοσυνταγματική εφημερίδα: αντιτάχθηκε στους Βαυαρούς και αγωνίστηκε σθεναρά για την παραχώρηση Συντάγματος. Οι επιθέσεις του εναντίον των αγγλογαλλικών δυνάμεων

---

23. Hering, *ό.π.*, σ. 208-220.

κατοχής κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο στοίχισαν στον Φιλήμονα τη φυλάκισή του και το κλείσιμο της εφημερίδας για τρία χρόνια, από το 1853 έως το 1857, οπότε ο *Αιών* επανεκδόθηκε με υπεύθυνο συντάκτη τον γιο του Τιμολέοντα. Μετά από νέα τετραετή αναστολή (1876-1880), κυκλοφόρησε εκ νέου ως καθημερινή εφημερίδα, με σημαντική θέση στην ύλη της να έχουν πάντα τα εκκλησιαστικά ζητήματα. Η έκδοσή της διακόπηκε οριστικά το 1888.²⁴

Η *Αθηνά* εκδόθηκε για πρώτη φορά στο Ναύπλιο το 1832 από τον δημοσιογράφο Εμμανουήλ Αντωνιάδη, ο οποίος από το 1830 εξέδιδε το φιλολογικό περιοδικό *Ηώς*. Ήταν και αυτή δισεβδομαδιαία, τετρασέλιδη και μικρού σχήματος. Μετά το 1834 η έκδοσή της συνεχίστηκε στην Αθήνα. Από τους πιο γνήσιους εκπροσώπους του ελληνικού Διαφωτισμού, ο Αντωνιάδης εναντιώθηκε στον Καποδίστρια και αγωνίστηκε για την καθιέρωση της συνταγματικής τάξης. Η εφημερίδα του, εκφράζοντας τις θέσεις του αγγλικού κόμματος, χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα με τις επιλογές της αγγλικής πολιτικής στην Ελλάδα, εκπροσωπεί τη μερίδα εκείνη των Ελλήνων που διέθεταν δυτική παιδεία και δημοκρατικό φρόνημα. Αντίθετα με τον *Αιών*, η *Αθηνά* διακρινόταν για τον αντικληρικαλισμό και τον αντιρωσισμό της. Θα πολεμήσει τον απολυταρχισμό του Όθωνα, θα ταχθεί εναντίον της βουαρικικής διοίκησης και θα πρωτοστατήσει, και αυτή, στους αγώνες για την παραχώρηση Συντάγματος, αναγνωρίζοντας παράλληλα την αναγκαιότητα της Μοναρχίας. Έναν χρόνο μετά τον θάνατο του εκδότη της, το 1863, η εφημερίδα θα διακόψει οριστικά την κυκλοφορία της.²⁵

Η *Ελπίς* εκδόθηκε στην Αθήνα το 1836. Η έκδοσή της διακόπηκε ένα χρόνο αργότερα, εξαιτίας της επιθετικής αρθρογραφίας της ενα-

---

24. Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, Αθήνα 2008, λήμμα «Αιών» (Αικατερίνη Κουμαριανού).

25. Στο ίδιο, λήμματα «Αθηνά» και «Εμμανουήλ Αντωνιάδης» (Αικατερίνη Κουμαριανού).

ντίον των Βαυαρών. Ο εκδότης της Κωνσταντίνος Λεβίδης, σπουδασμένος στη Βιέννη, είχε διατελέσει μέλος της Φιλικής Εταιρείας και είχε αναλάβει διοικητικές θέσεις επί Καποδίστρια. Βαθύτατα συνταγματικός, πολέμησε τον βαυαρικό αυταρχισμό. Η εφημερίδα του επανεκδόθηκε το 1843 μετά την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου. Παρά το ότι στήριξε αρχικά το γαλλικό κόμμα, αντιτάχθηκε στην κυβέρνηση Κωλέττη και στις πρακτικές της γαλλικής πολιτικής έναντι της Ελλάδας. Υποστήριζε με συνέπεια την κατοχύρωση των συνταγματικών ελευθεριών και των φιλελεύθερων θεσμών. Ενστερνίστηκε, όπως όλοι, την αλτρωτική πολιτική του νεαρού Βασιλείου. Οι απόψεις του Λεβίδη για τον ρόλο της Ελλάδας στη λύση του Ανατολικού Ζητήματος, θα γίνουν σαφέστερες με την έκδοση, το 1856, φυλλαδίου, στην ελληνική και γαλλική γλώσσα, με τίτλο *Η Ελληνική Φυλή και η Δύσις*. Το τελευταίο φύλλο της εφημερίδας κυκλοφόρησε τον Σεπτέμβριο του 1868.²⁶

Ως χρήσιμη επίσης πηγή για τις προσδοκίες των Ελλήνων από την Ευρώπη, έστω και αν αυτή εκφράζει μια περιορισμένη ελίτ, προκρίθηκε το γαλλόφωνο περιοδικό *Le Spectateur de l'Orient* (*Ο Θεατής της Ανατολής*), που εκδόθηκε κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο. Το περιοδικό κυκλοφόρησε για τέσσερα χρόνια, από το 1853 έως το 1857, από μια ομάδα λογίων, μεταξύ των οποίων ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, ο Μάρκος Ρενιέρης κ.ά. Με στόχο να επηρεάσει την Ευρώπη υπέρ της Ελλάδας και επιχειρήματα που βασίζονταν στην πολιτισμική κυρίως υπεροχή των Ελλήνων, οι συντάκτες του προσπαθούν να πείσουν την Ευρώπη για τα ελληνικά εθνικά δίκαια, να δικαιολογήσουν την επιθυμία των Ελλήνων να συμμετάσχουν στη μεγάλη εκείνη ανατολική σύγκρουση και να της επισημάνουν τα οφέλη που θα μπορούσε να αποκομίσει, εάν τασσόταν με την πλευρά των «πολιτισμένων» Ελλήνων αντί των «βαρβάρων» Τούρκων. Η αρθρο-

---

26. Στο *ίδιο*, λήμματα «Ελπίς» και «Κωνσταντίνος Λεβίδης» (Αικατερίνη Κουμαριανού).

γραφία του περιοδικού συνιστά την αντιπροσωπευτικότερη ίσως πηγή εκείνης της εποχής για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνονταν τον ρόλο της Ευρώπης μια γενιά λογίων που επηρέαζε και διαμόρφωνε την κοινή γνώμη.²⁷

Τα τρία πρόσωπα της Ευρώπης, ως συνταγματικού προτύπου, θρησκευτικής απειλής, και «προστάτιδος» Δύναμης των Ελλήνων, που απαρτίζουν και τις τρεις ενότητες αυτού του βιβλίου, αναδύθηκαν, όπως αναφέρθηκε, μέσα από τις «εφήμερες» απόψεις των εφημερίδων. Το κριτήριο, με βάση το οποίο δομήθηκε η εργασία, είναι ο ρόλος που οι εγγυήτριες Δυνάμεις, μαζί ή χωριστά η καθεμία, έπαιξαν, ή μάλλον τους αποδόθηκε από τον Τύπο ότι έπαιξαν ή δεν έπαιξαν, στα τρία μείζονα ζητήματα, συνταγματικό, εκκλησιαστικό και αλυτρωτικό, που απασχόλησαν το νεαρό Βασίλειο τις πρώτες δεκαετίες μετά τη δημιουργία του.

Τα προοδευτικά Συντάγματα της Επανάστασης και οι υποσχέσεις των Δυνάμεων, και κυρίως της Αγγλίας, για συνταγματική διακυβέρνηση, είχαν δημιουργήσει προσδοκίες στους Έλληνες για άμεση παραχώρηση Συντάγματος, προσδοκίες οι οποίες διαψεύστηκαν από την εγκαθίδρυση απόλυτης μοναρχίας. Από την πλευρά τους, οι Βαυαροί υποστήριζαν ότι η απόλυτη μοναρχία ήταν το απαραίτητο μεταβατικό στάδιο προκειμένου οι Έλληνες να διδαχθούν τους σύγχρονους θεσμούς ώστε να εωξελιχθούν σε ένα δυτικού τύπου κράτος. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, και οι ξένες Δυνάμεις είχαν μικρή εμπιστοσύνη στις ικανότητες του ελληνικού λαού να κυβερνηθεί μόνος του, ενώ επισήμως απαιτούσαν από τη βαυαρική εξουσία να εφαρμόσει όσα οι ίδιες είχαν υποσχεθεί. Παράλληλα, η μετριοπαθής αντιπολίτευση θεωρούσε το Σύνταγμα πρόωρο μέτρο, σε αντίθεση προς τους ακραιφνώς συνταγματικούς, που το θεωρούσαν σύμβολο της πολιτισμικής ωριμότητας των Ελλήνων. Η αδιαλλαξία του Όθωνα να δεχθεί ακόμη και τις πιο μετρι-

---

27. Στο ίδιο, λήμμα «*Le Spectateur de l'Orient*» (Λουκία Δρούλια). Βλ. επίσης *εδώ*, σ. 285-310.

οπαθείς μεταρρυθμίσεις για τη σωστή λειτουργία των θεσμών στο πλαίσιο της απόλυτης μοναρχίας οδήγησε στην ενοποίηση όλων των πολιτικών σχηματισμών εναντίον του και στην επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου. Η έμμεση εμπλοκή των Δυνάμεων στη συνταγματική επανάσταση, με στόχο να «συνετίσουν» τον Όθωνα, χρονοποίησε τους Έλληνες επιβεβαιώνοντας έτσι τον ρόλο τους ως «προστάτιδων» και εγγυητριών της ανεξαρτησίας τους. Οι συζητήσεις για το Σύνταγμα θα διαιρέσουν τους Έλληνες σε μετριοπαθείς, οι οποίοι ακολουθούσαν τις επιθυμίες των Δυνάμεων για Σύνταγμα που θα διατηρούσε όλες τις εξουσίες του μονάρχη, και σε υποστηρικτές ενός πιο φιλελεύθερου Συντάγματος. Η επικράτηση των πρώτων ωστόσο δεν αξιοποιήθηκε εντέλει από τον Όθωνα, ο οποίος δεν κατάφερε να αποφύγει τις γενικευμένες αντιδράσεις που οδήγησαν και στην έξωσή του.

Παράλληλα, η απόφαση της Αντιβασιλείας να εγκαθιδρύσει ανεξάρτητη Εκκλησία από αυτήν της Κωνσταντινούπολης και να την υποτάξει στην κρατική διοίκηση καθώς και η μερική διάλυση των μοναστηριών δημιούργησαν σχίσμα στο εσωτερικό της Ορθόδοξης Εκκλησίας και προκάλεσαν την αντίδραση της πλειονότητας των Ελλήνων. Το εκκλησιαστικό ζήτημα, με επίκεντρο τον καισαροπαπισμό, αντανακλούσε την αντιπαράθεση ανάμεσα στους δυτικοτρόπους και τους προσηλωμένους στην ανατολική παράδοση Έλληνες· για τους φιλελευθέρους η Εκκλησία συνιστούσε θεσμό που έπρεπε να λειτουργεί στα όρια του κράτους, ενώ για τους συντηρητικούς ήταν θεσμός που κάλυπτε όλον τον ελληνισμό και ταυτιζόταν με την υπερεθνική Ορθοδοξία. Επιπλέον για τους φιλορθοδόξους η οικουμενική Ορθοδοξία ήταν ο μόνος μηχανισμός που θα μπορούσε να αντισταθεί στη διείδυση των δυτικών ιεραποστόλων, προτεσταντών και καθολικών, καθώς και στα προνόμια των καθολικών επισκοπών του Αιγαίου, ενώ ως την πλέον ενδεδειγμένη λύση για να αντιμετωπίσουν τους «δυτικούς» κινδύνους θεωρούσαν τη σύμπραξη Πατριαρχείου, Ρωσίας και Ελλαδικής Εκκλησίας. Η αντιπαράθεση για το εκκλησιαστικό ζήτημα

κράτησε έως το 1852, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει την επικράτηση των «δυτικών».²⁸

Αφετέρου, τα «στενά όρια» του ελληνικού κράτους, όπως ορίστηκαν από το Πρωτόκολλο της Ανεξαρτησίας του 1830, δημιούργησαν σε όλους τους Έλληνες την αίσθηση της ατελούς επανάστασης. Ο αλυτρωτισμός κυριάρχησε στην ελληνική ιδεολογία και καθόρισε περισσότερο από οτιδήποτε άλλο την πολιτική και την κοινωνική ζωή του νεαρού Βασιλείου. Η Μεγάλη Ιδέα, λοιπόν, μολονότι ως όρος γεννήθηκε το 1844 με τη γνωστή αγόρευση του Κωλέττη στην Εθνοσυνέλευση, προϋπήρχε ως έννοια από την επαύριον κιάλας της δημιουργίας του κράτους. Η εκπλήρωση του απελευθερωτικού προορισμού του Βασιλείου, κοινός τόπος για όλα τα κόμματα, ενώ θα βρει τον ιδανικό υποστηρικτή της στο πρόσωπο του νεαρού Βαυαρού βασιλιά, θα προσκρούσει στην αυστηρή επιτήρηση των εγγυητριών Δυνάμεων, εφόσον η επέκταση του Βασιλείου ήταν υπόθεση που αφορούσε κατά κύριο λόγο την Ευρώπη, η οποία επέβαλλε με κάθε τρόπο τη μετριοπάθεια και τη διατήρηση του status quo. Έτσι, η διαχείριση της ελληνικής εθνικής υπόθεσης ακροβατούσε καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα ανάμεσα στις ευρωπαϊκές επιταγές και στις εσωτερικές πιέσεις για την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Οι κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος έδιναν κάθε φορά την ιδανική ευκαιρία για να ανακινηθεί το θέμα της εθνικής ολοκλήρωσης,²⁹ ενώ οι εξορμήσεις στις περιοχές που δεν είχαν συμπεριληφθεί στο ελληνικό κράτος συνιστούσαν πάντα το κατεξοχήν στοιχείο «ανυπακοής» της Ελλάδας απέναντι στους κανόνες που έθετε η ευρωπαϊκή διπλωματία. Η πρώτη δοκιμασία στις σχέσεις του ελληνικού Βασιλείου με τις «προστάτιδες» Δυνάμεις θα είναι η Τουρκοαιγυπτιακή κρίση του 1839-1841, η οποία αναπτέρωσε τις ελπίδες των Ελλήνων για τη δυνατότητα εφαρμογής της αλυτρωτικής τους πολιτικής, ταυτοχρόνως

---

28. Petropoulos, *ό.π.*, τ. Α', σ. 214-227· Charles A. Frazee, *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία 1821-1852*, Αθήνα 1987, σ. 119-243.

29. Σκοπετέα, *ό.π.*, σ. 267.

όμως έφερε στην επιφάνεια τα διλήμματα που είχαν αρχίσει να διατυπώνονται ως προς τον τρόπο της πραγματοποίησής της. Περίπου μια δεκαετία αργότερα, ο Κριμαϊκός Πόλεμος θεωρήθηκε απ' όλους σχεδόν ως ιδανική ευκαιρία για την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, προκάλεσε όμως τη διάψευση των ελληνικών προσδοκιών από τις δυτικοευρωπαϊκές Δυνάμεις, αναβαθμίζοντας τον ρόλο της Ρωσίας ως «προστάτιδος».

Με δεδομένο ότι η θεμελίωση του νέου κράτους από τους Βαυαρούς συνιστά σημαντική τομή στις σχέσεις της Ευρώπης με την Ελλάδα, η εργασία αυτή επικεντρώνεται στη διαφορετική πρόσληψη των τριών εγγυητριών Δυνάμεων από τους Έλληνες, κατά το διάστημα από την ανάρρηση του Όθωνα στον ελληνικό θρόνο έως το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου, εφόσον η χρονική αυτή περίοδος, με την υποχώρηση και του φιλελληνισμού, σηματοδοτεί με τον καλύτερο τρόπο τη μετάβαση της Ευρώπης από τον ρόλο του «προστάτη» σε αυτόν του αυστηρού επιτηρητή. Η Ευρώπη, ως κέντρο πλέον γύρω από το οποίο περιστρέφονται οι ελληνικές υποθέσεις, θα επιβλέπει αυστηρά όλες τις εκφάνσεις του δημόσιου βίου του νεοσύστατου Βασιλείου, με έμφαση στην αλτρωτική του πολιτική. Η πολιτική αστάθεια, η επισφαλής δημοσιονομική κατάσταση, τα χρέη προς τους ξένους, και το συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον της Ευρώπης για το Ανατολικό Ζήτημα, δημιουργούσαν μια ολοένα μεγαλύτερη σχέση εξάρτησης, δικαιολογώντας έτσι την όποια προσχηματική ή απροσχημάτιστη επέμβασή της στην Ελλάδα. Το ερώτημα ωστόσο που τίθεται, και παραμένει αναπάντητο, είναι κατά πόσον η ελληνική πλευρά είχε αντιληφθεί ή μάλλον ήθελε να παραδεχθεί και να συμφιλιωθεί με τα νέα αυτά δεδομένα, ώστε να μη θεωρεί αυτονόητη τη συνέχιση της φιλελληνικής πολιτικής της Ευρώπης και την υποχρέωσή της να σταθεί αρωγός στην πορεία προς την προσδοκώμενη εθνική ολοκλήρωση. Η μελέτη περατώνεται με τη λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου και την αποχώρηση των αγγλογαλλικών κανονιοφόρων από τον Πειραιά το 1857. Η απογοήτευση από τη στάση των δυτικοευρωπαϊκών Δυνάμεων στη μεγάλη εκείνη ανατολική

σύγκρουση συνέβαλε στη διάλυση του μύθου της ευρωπαϊκής προ-στασίας αλλά και των κομμάτων με ευρωπαϊκό προσανατολισμό. Εν τω μεταξύ είχαν μετριαστεί οι ανησυχίες των φιλορθόδοξων για τις διαθέσεις των προτεσταντών και των καθολικών, ενώ μετά το 1852 οι σχέσεις ανάμεσα στους φιλοπατριαρχικούς και τους δυτικό-φίλους δεν έχουν πια την ίδια ένταση. Σε ό,τι αφορά το Σύνταγμα, η παρέμβαση των Ευρωπαίων υπέρ των περιορισμών που αυτό έθετε σήμαινε για τους Έλληνες ότι η Ευρώπη, χωρίς να πάψει να συνιστά θεσμικό και συνταγματικό πρότυπο, δεν ήταν πλέον η «φωτισμένη» εκείνη δύναμη στην οποία προσέφευγαν για να σωθούν από τις αυθαιρεσίες των κρατούντων.